

Autofikcyjne konwersje i tożsamość środkowoeuropejska w twórczości Waldemara Bawołka, Marka Bieńczyka i Andrzeja Stasiuka

W felietonie prasowym *List do mojego wnuka* („L'Espresso” 2014) Umberto Eco stawia tezę, że literatura jest doskonałym narzędziem ćwiczenia pamięci i wyobraźni. Dzięki czytaniu tekstów i ich zapamiętywaniu mamy poczucie, że doświadczyliśmy nie jednego, nudnego, przewidywalnego życia, ale wielu różnych, w rozmaitych czasach i przestrzeniach. Literatura jest pierwszorzędnym medium służącym przemianie podmiotu, jego nawyków, namiętności i wyobrażeń, o czym wiedzieli już starożytni. Celem projektu jest stworzenie i wypróbowanie metody badania tekstów literackich postrzeganych jako narzędzia i zarazem efekty konwersyjnej praktyki ćwiczeniowej. Przemiany podmiotów we współczesnych środkowoeuropejskich narracjach będą analizowane w kontekście niestabilnej społeczno-politycznej rzeczywistości regionu.

W ramach projektu badawczego analizie zostanie poddana proza artystyczna trzech współczesnych polskich pisarzy: Waldemara Bawołka, Marka Bieńczyka i Andrzeja Stasiuka. Dlaczego wybrano właśnie tych twórców? Ponieważ poza podobnymi datami urodzenia (wspólna perspektywa pokoleniowa), łączy ich tendencja do wykorzystywania literatury jako narzędzia własnej przemiany. Każdy z nich postrzega pisarstwo jako rodzaj ćwiczenia i w pewnym sensie także terapii, a także jako sposób poznania siebie. Kreowane przez nich podmioty (postaci, narratorzy) są jednocześnie tekstowe i rzeczywiste, a zatem autofikcyjne. Tworząc literaturę, tworzą oni także samych siebie. Realne życiorysy pisarzy zostają przemielone w młynie literatury na mąkę, z której lepione są fikcyjne życiorysy, którymi z kolei karmi się realna wyobraźnia poddająca je ponownie literackiemu recyklingowi. W ten sposób życie żywi się literaturą i na odwrót: literatura karmi się życiem. Proza tych trzech pisarzy zostanie również zinterpretowana jako odpowiedź na efemeryczną, zmienną, niestabilną rzeczywistość Europy Środkowej. Jak pisał Stasiuk w *Jadąc do Babadag*: „To jest specjalność krajów pomocniczych, narodów drugiego rzutu i ludów rezerwowych. To jest ta migotliwość, ta zdwojona, potrojona fikcja, krzywe zwierciadło, magiczna latarnia, fatamorgana, fantastyka i fantasmagoria, która wślizguje się litościwie między to, jak jest, a to, jak być powinno”. Imperatyw zmiany życia w tej części Europy jest ściśle związany z nieciągłością i prowizorycznością (fikcyjnością) państw, systemów władzy i instytucji. Dlatego autofikcyjne konwersje można interpretować jako fundamentalny składnik doświadczenia środkowoeuropejskiego. Podążając za tym rozpoznaniem, zamierzam przeprowadzić badania porównawcze twórczości polskich prozaików oraz autofikcyjnej prozy Bohumila Hrabala, Milana Kundery i Jurija Andruchowycza.

W nawiązaniu do filozoficznych koncepcji Michela Foucaulta i Petera Sloterdijka, w badaniach zostanie przyjęte założenie, że przemiana podmiotu w medium literatury dokonuje się wedle pewnego oryginalnego schematu, tj. trójkąta konwersji. Foucault określa taki otwarty, podlegający przemianom podmiot w formie zwrotnej jako Siebie, w przeciwieństwie do ego, którego granice są jasno określone, a natura stała. W obrębie trójkąta konwersji owo Siebie występuje w trzech postaciach: jako Siebie-podmiot, Siebie-przedmiot i Siebie-inny. Siebie-podmiot poddaje Siebie-przedmiot ćwiczeniom, przy pomocy narzędzia, jakim jest literatura i inne teksty zdeponowane w archiwum kultury. Jak zauważył Eco, ćwiczenie siebie przy pomocy literatury może być bardzo pożyteczne. Jednak zbyt długie przebywanie w archiwum kultury może uczynić nas niewolnikami wykonywanych tam ćwiczeń i ich utartych reguł. W związku z tym konieczne jest wyjście z „obozu bazowego” literackiej tradycji, co wymaga wykonania takiego ćwiczenia, którego nikt wcześniej jeszcze nie praktykował. Taki numer popisowy Sloterdijk nazywa akrobacją. Dzięki wykonaniu literackiej akrobacji zostaje powołana do życia figura innego Siebie, która stanowi hipotezę podmiotu, a więc pewien artystyczny eksperyment będący motorem przemiany. Przebywanie na akrobatycznym szczycie pozwala poznać siebie. W ten sposób domyka się trójkąt konwersji, którego podstawę formuje ćwiczenie (asceza), a prawe ramię – akrobacja. Lewe ramię trójkąta wyobraża relacje zachodzące pomiędzy Sobą-innym a Sobą-podmiotem i przedmiotem. W obrębie tych relacji podmiot dochodzi do poznania tymczasowej prawdy o sobie samym. Foucault tego rodzaju procesy poznawcze nazywa aleturią.

Taki schemat zostanie zastosowany do analizy twórczości trzech wspomnianych pisarzy. Czemu mają służyć te badania? Temu, by dowiedzieć się, w jaki sposób konstruowane są współczesne, literackie narzędzia ćwiczeniowe. Dlaczego to takie ciekawe? Teksty wybranych twórców otwierają niepowtarzalną życiową i literacką przygodę, która odbywa się w przestrzeni literatury traktowanej jako narzędzie przemiany (konwersji) podmiotu. Poprzez analizę różnych literackich technik konwersyjnych w ramach projektu zostanie rozwinięty i przetestowany trójwymiarowy model służący badaniu owej transformacji, której stawką jest fascynujące, bogate intelektualnie doświadczenie poznawania siebie. Stworzony w taki sposób model interpretacyjny może okazać się przydatny do badania wielu tekstów kultury, zwłaszcza w kontekście środkowoeuropejskim.